

SIPOS GÁBOR

Bod Péter, az egyháztörténész – kutató*

A magyarigeni tudós lelkipásztor életművének legismertebb darabja a ma is sokat idézett, sőt reprint-kiadásban is megjelent irodalmi lexikon, a *Magyar Athenas*,¹ de történelmi, egyházi és egyháztörténeti munkáit is gyakran forgatják, idézik a szakemberek. Pápai Ferenc nevezetes latin–magyar szótárát a középkori és kora újkori sajátos latin kifejezések magyarázatával és más hasznos kiegészítésekkel bővítve Bod Péter újra kiadta, a későbbi kiadások már ezt vették alapul.² Mai szóval élve, olvasószerkesztői és korrektori munkát végzett, amikor sajtó alá rendezte patrónája, az olthévízi nagyasszony, Árva Bethlen Kata önéletírását.³

Történetírói munkásságának elemzésére tudós életrajzírói, Mikó Imre és Sámuel Aladár vállalkoztak,⁴ Révész Imre tanulmányba foglalta vizsgálódásának eredményeit,⁵ legutóbb pedig Gudor Botond vaskos monográfiát szánt a témára.⁶ Mégis úgy vélem, mondhatok némi újat Bod kutatási módszerei tekintetében. Az a célom tehát a továbbiakban, hogy egyháztörténeti jellegű munkáinak forrásvidékén tekintsek körül, arra figyelve, hogy levéltári és könyvészeti forrásai miként épültek bele a kész művekbe, akár nyomtatottak, akár kéziratok legyenek azok.

Szakirodalmi tájékozottságát mind Révész Imre, mind Gudor Botond kiemeli. Könyvtárban megvoltak a kor modern szerzőinek művei, hollandiai professzorainak kiadványai, Friedrich Adolf Lampe, Friedrich Spanhem és Johann Lorenz Mosheim mintaként használt egyháztörténeti munkái.⁷ Jól ismerte a korábbi magyar szakirodalmat – gondolok itt Debreceni Ember Pál, Pápai Páriz Ferenc, Cwittinger Dávid és mások könyveire. Természetesen nemcsak a református, hanem a katolikus és az unitárius szerzők műveit is figyelemmel

---

* A Bod Péter Társaság 2012. évi budapesti konferenciáján elhangzott előadás bővített és szerkesztett változata.

¹ *Magyar Athenas, avagy az Erdélyben és Magyarországon élt tudós embereknek ... históriájok*. Első kiadása: [Szeben] 1766. Válogatott kiadását a Magvető Könyvkiadó jelentette meg 1982-ben, második kiadása Sepsiszentgyörgyön jelent meg a T3 Kiadónál Boér Hunor és Dobra Judit szerkesztésében 2000-ben.

² Szeben 1767, egyik későbbi kiadása: Pozsony–Szeben, 1801.

³ Bethlen Kata: *Életének maga által való rövid leírása*. Kolozsvár, 1762.

⁴ Mikó Imre: *Bod Péter élete és munkái*. Pest, 1864.; Sámuel Aladár: *Felsőcsernátoni Bod Péter élete és művei*. Budapest, 1899.

⁵ Révész Imre: *Bod Péter mint történetíró*. Kolozsvár, 1916.

⁶ Gudor Kund Botond: *Istoricul Bod Péter (1712–1769)*. Cluj-Napoca, 2008.

⁷ Lengyel Imre: *Bod Péter és a felvilágosodás kérdéséhez*. Irodalomtörténeti Közlemények, 77. évf. (1973) 590.

kísérte és fel is használta, bár apologetikus szemléletű történeti műveiben ezeket éles református kritikával illette.

A következőkben inkább levéltári forráshasználatának részleteiről szólnék. Elégge ismeretes a Bod-irodalomban jártasak számára, hogy jegyzeteit vegyes jegyzőkönyvekbe foglalta, ezek a kéziratos kötetek képezték azután a kiadandó művek forrásbázisát. Jegyzőkönyvei közül most azt a kettőt vizsgálom alaposabban, amelyekben a legtöbb egyháztörténeti jellegű adat található.

Mint egyházmegyei, később egyházkerületi főjegyző megismerkedett az erdélyi református püspöki levéltár anyagával, és hasznosította is, főként az 1599-ben megnyitott zsinati jegyzőkönyvből merített számos adatot. Külön jegyzőkönyvet is szentelt a zsinóduzi protokollumból kimásolt adatok számára *Consistorialia seu constitutiones ac determinationes consistoriales* (1763) címmel.⁸ E kézirat legkorábbi adata az 1606-ban Tasnádi Ruber Mihály püspöksége idején összeállított, 44 cikkelyből álló törvénykönyv teljes szövege. Az erdélyi református püspökök életrajzát tartalmazó *Smirnai szent Polikárpus* című könyvébe⁹ viszont nem emelte be a Ruber-féle cikkelyeket, csupán méltatásukra szánt néhány dicsérő szót. A *Consistorialiaba* bemásolt utolsó zsinati határozatok az 1760-as évből valók, a kézirat a püspöki generális vizitációk határozatait is megőrizte, a végén pedig a zsinati *protocollum* rövidített kijegyzései olvashatók az oldalszámokkal együtt, ez tehát bő szövegű tárgymutatónak is tekinthető.

Mivel a *Consistorialiába* elsősorban a zsinati határozatokat másolta be, Ungvári C. János püspökké választásának feltételei (1599) ebbe nem kerültek bele, a *Smirnaiban* viszont teljes terjedelmében közölte a zsinati *protocollumban* rögzített 13 pontot.

Gellius Transylvanicus című vegyes jegyzőkönyvébe¹⁰ is bőven kerültek be egyháztörténeti adalékok a köztörténeti vagy irodalomtörténeti jellegű feljegyzések mellé. Igen érdekes ügyet tárgyalt 1620-ban a közzsinat, egyházfegyelmi és mentalitástörténeti vonatkozásai miatt figyelhetett fel rá Bod. Somosi Apa Anna perbe hívta Dobokai Boldizsár koronkai lelkipásztort, és az eljárás során kiderült, hogy az alperes hivatásához nem illő babonás eszközökkel élt. Anna asszony a következő szövegű cédulát szerezte meg Dobokai tiszteletestől:

Aki perelni akar veled, ezt mondd: „Egyszer elmenék egy úton, láték három ICCOLMOT. [!] Egyiken ül vala Kristus urunk, másodikon ül vala Jesus, harmadikon ül vala asszonyunk Szűz Mária. Valaki elvenné fátyolát asszonyunk Szűz Máriának, az ártasson, véthessen énnékem ez mái napon. Másodikon ül vala úr Jézus, valaki az ő véreben megmosódnék, az ártasson, véthessen énnékem e mái napon. Harmadikon ül vala Kristus urunk, valaki az ő szent véreben megmosódhatnék, az ártasson, véthessen e mái napon. Háromszor kell ezt mondani a törvény házban, míg a peresed bémegyen.”

Dobokainak tisztáznia kellett magát, hogy e cédulát nem használta a per során, és a zsinat meghagyta a marosi esperesnek, hogy „tisztí szerint megbüntesse, miért hordoz magá-

⁸ Központi Egyetemi Könyvtár, Kolozsvár. Kézirattár, Ms. 859. Kiadása: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762*. Sajtó alá rendezte Buzogány Dezső, Sipos Gábor. Kolozsvár, 1999. (a továbbiakban: BodCons)

⁹ Bod Péter: *Smirnai szent Polikárpus, avagy sok keserves háborúságok között magok hivataljokat keresztyéni szorgalmatossággal kegyesen viselő erdélyi réformátus püspököknek historiájok*. [Nagyenyed, 1767].

¹⁰ *Gellius Transylvanicus seu observationum historiarum sacri ac civilis argumenti ... centuriae*. Teleki-Bolyai Könyvtár, Marosvásárhely. Kézirattár, Ms. Tq. 1511. A kézirat fényképét Ósz Sándor Előd kollégámnak köszönöm.

nál afféle babonás írást.” A bejegyzés végén Bod a forrást is feltünteti: „*E protocollo superint[endentiale]* p. 89.”¹¹

Ugyancsak egyházfegyelmi ügyet jelentett Gyalai István udvarhelyi esperes botrányos élete, az 1620-as zsinaton tárgyalt ügyet a *Consistorialiában* magyar, a *Gelliusban* latin nyelven kivonatolta Bod a *synodus* jegyzőkönyvéből. „Gyalai udvarhelyi pap és senior volt, aki nemcsak szolgálóival fertelmeskedett, hanem tulajdon maga léányát is deflorálta. Azért Gyalai István mind papságától s mind seniorságától in perpetuum megfosztatik, excommunicáltatik és átok alá vettetik mind ő s mind egyebek, kik a keresztyéni nevet viselve tudva véle társalkodnak, esznek, isznak, vagy házokban tartják vagy oltalmazzák, mindaddig is, valamíg vagy a külső magistratustól meg nem büntettetik, vagy valami remediummal nem él. Mely magistratusnak ennek utána szabados hatalma léssen megbüntetésében rajta.”¹² A latin nyelvű kijegyzés valamivel bővebb, ebből megtudjuk, hogy Gyalait letartóztatták Székelyudvarhelyen, és Gyulafehérvárra szállították a püspök elé, de útközben megszökött, és a zsinat a távollétében, hivatalból ítélte el, a püspök pedig nyílt paranccsal köröztette az egész országban. Itt is feltüntette a forrást pontos hivatkozással: „*E protocollo superint[endentiale]* p. 93, 98.”¹³

Tudomásom szerint ezeket a kijegyzéseket Bod nem hasznosította nyomtatott műveiben, viszont a *Consistorialia* „Papok, deákok öltözetekről” című bejegyzése, az 1638-as zsinat határozata szó szerint szerepel a *Smirnai* Geleji Katona Istvánról szóló fejezetében: „Ezután a papok csizmát ne viseljenek sub poena elsőben fl. 6, azután fl. 12, tertio depónáltatik. A deákok pedig és oskolamesterek skatuliás/scatualis süveget ne viseljenek, se gombos mentét, se pedig leppentős ujjú mentét. Ha a mesterek le nem teszik, a senioroknak legyen hatalmuk reá, hogy levonnyák rólok. A deákokról a fő papok, præmissa azért admonitione. A miziri gallért is dolmánról és mentéről letegyék, sub poena eadem.” Lábjegyzetben magyarázatot is fűzött Bod az adatához: „Csuda, melly sokat változik az emberek között a köntös állapotja: a csizma a törököktől jött a magyarok közé, azelőtt viseltenek sarut. A skatuliás süveg a fekete süveg, melly csákóra vagyon vágva; gombok helyett a mentén, dolmányon, kapcsokkal éltek, leppentős ujjú, mellynek a hajtókája nem volt levarrva, hanem elé lehetett fordítani a keze fejére. A miziri gallér egyáltalában horvát gallér, mivel a magyarok a horvátokat régi nevezetekről *mysi populi* miser nemzetnek hívták.”¹⁴ A *Gelliusban* is szerepel ez az adat, ott a forrásjelzés is megtalálható.¹⁵ Itt érdemes megjegyezni, hogy a jegyzeteiben szereplő forráshivatkozás a kiadott könyvekben már nincs feltüntetve.

Tofeus Mihály püspök életrajza igen részletes a *Smirnaiban*, itt teljes terjedelmében közli Bod a zsinati jegyzőkönyvben megörökített történetet a Ghillányi Gergely-hagyaték megszerzéséről az egyház számára, és hangsúlyozza, hogy a püspök „tulajdon maga keze írásából” másolta.¹⁶ A *Gelliusban* csak kivonatolva olvasható a történet a következő megjegyzéssel: „Hosszú és igen patheticus ez az oratio, mellyet Tofeus maga kezével beírt a püspöki protocollumba, lásd ott p. 1019–1022.”¹⁷ Ugyancsak e témához kapcsolódó levéltári jelzet is szerepel a *Gelliusban*, Bod a gyulafehérvári káptalan levéltárának mutatójából

¹¹ *Gellius*, 30–31.

¹² *BodCons*, 97.

¹³ *Gellius*, 31–32.

¹⁴ Bod: *Smirnai*... 85.

¹⁵ *Gellius*, 32.

¹⁶ Bod: *Smirnai*... 115–128.

¹⁷ *Gellius*, 35–37.

jegyezte ki: „*Supplicatio Generalis Synodi orthodoxæ refor[mata] bonis Gregorii Gilányi et Jacobi Huemer contra Annam Apafi 1679. Bb nro 36.*”¹⁸ Egyébként a *Gellius*ban külön fejezetet szentelt Bod a káptalanban őrzött egyháztörténeti vonatkozású iratok mutatójának.

Kemény János fejedelemnek az 1661-es püspökválasztó zsinathoz írt meghagyásait teljes terjedelmében bemásolta Bod a *Consistorialiaba*, a *Smirna*iban ezt csak kivonatossan közli Veresmarti Gáspár püspök életrajza keretében.¹⁹ Ugyanígy teljes másolatban olvashatók a jegyzetfüzetben az 1664-ben hozott zsinati határozatok a válóperek szabályozásáról, a *Smirna*iban viszont csak a határozatok tárgya szerepel. 1674-ben a zsinat két pontba foglalt határozatot hozott a lelkészválasztás módjáról, a *Consistorialiaba* Bod mindkettőt bemásolta, a *Smirna*iba viszont csak a második, fontosabb pont került be teljes terjedelmében. Verestói György 1760-ban megválasztott püspök 1762-ben tette le a hűségesküt az uralkodónak Kolozsvárott, az eskü szövegét Bod bemásolta a *Gellius*ba forrásjelzés nélkül. Verestói kiadott életrajzában csak az eskütétel és a királyi megerősítő oklevél ténye szerepel. Életrajza kiegészítéseképpen Bod teljes terjedelemben közli a *Smirna*iban Verestóinak a halála előtt diktált zsoltárparafrázisát (42., Mint a szép híves patakra...), e szöveget a *Gellius*ból emelte be a szerző a könyvébe.

Bod Péter a református házassági jogot összefoglaló latin nyelvű munkájába, a *Synopsis iuris connubialis*ba is beemelt egy rendkívüli válópert a zsinati jegyzőkönyvből: „*in actis Synodalibus anni 1667 M. A. a marito I. R. ob nimium concubitum seu concubitus abusum, qui et adulter et desertor judicatus est, divortiata. Verba quæ huc faciunt, ex sententia prolixiori, pluribusque rationibus munita tantum transcribam:*

Paráznának ítéltetett, mert a felperes férj a házasságbeli egyesülést nem tisztaságára, hanem fertelmességére gyakorlotta a házasságnak, rendkívül való hosszas időt és módot követvén el az öszvemenésben feleségével, annak cselekedetiben nem keresztyéni mértékletességet, hanem pogányi telhetetlenséget követvén, holott az apostol szavaként az Isten előtt kedves házasságnak fertezetetlennek kell lenni. Sid XIII. 4. Megfertéztetik pedig a telhetetlen, gyümölcstelen mértékletlenséggel. Mely gyümölcstelenséget, ha a szemérem nem tartóztatna, specificálnánk, de hogy másokat meg ne botránkoztassunk, elhallgatunk. Az Íráson kívül az igaz ratio is azt tartja, hogy omne nimium in suo genere est vitium.

Feleségét hitetlenül elhagyónak a felperes férjet bizonyíttyák az alperes fassiójából ez okok: mert annyira terhelte az öszvemenéssel feleségét, hogy az Istenért könyörgött neki, ne cselekedjék úgy, mert meg kell halni miatta; kinek protestatioját, sikoltását, a rettenetes erőltetésből következő rettegését és nyavalyásságát a tanúk béhozzák annyira, hogy ha mégis az asszony a férfi mellett lakott volna legfeljebb egy hónapig, meg kellett volna belé halni. A házasság pedig az istenes házastársnak nem rontására, hanem segedelmére való Isten törvénye szerint.”²⁰ Egyébként a válóperek szabályainak összeírásában első helyen szerepelnek a zsinati *protocollumból* kimásolt határozatok 1606-tól 1729-ig.

Ugyancsak a zsinati jegyzőkönyvből másolta ki Bod Péter az 1749-ben Marosvécsen összeült *synodus*nak az egyházi jogszolgáltatás költségeinek egységesítésére vonatkozó hatá-

¹⁸ Az igazhitű református közzsinat kérvénye Gilányi Gergely és Huemer Jakab javai tárgyában Apafi Anna ellen. *Gellius*, 336–337.

¹⁹ Bod: *Smirnai*... 96.

²⁰ Bod Péter: *Synopsis iuris connubialis seu tractatus de iure connubiorum*. Szeben, 1763. 91.

rozatát, amelyet aztán az erdélyi reformátusok perrendtartását összefoglaló *Judiciaria fori ecclesiastici praxis* című könyvében tett közzé.²¹

A zsinati jegyzőkönyvek mellett a püspöki levéltár más iratait is hasznosította Bod. Tasnádi Ruber Mihály életrajza kapcsán közli Bocskai István adománylevelét a lelkészövegyek és -árvák adómentességéről, ezt nyilvánvalóan a püspöki levelesládában őrzött eredetiről másolta.²² *Historia Hungarorum ecclesiastica* című művében is közöl teljes terjedelemben olyan okleveleket, amelyekhez a levelesláda kutatásakor juthatott hozzá, például Bethlen Gábor 1629-ben a református lelképásztorok gyermekei számára kiadott kollektív nemeslevelét. Ugyancsak itt őrizhették azt az 1671-ben kelt fejedelmi parancslevelet, amelyet Apafi Mihály a reformátusok zsinatában megfogalmazott sérelmek orvoslására adott ki: „Erdély országnak ez előtt való közönséges gyűlésében vallásunkon való orthodoxus predikátori rendek alázatos requisitiojokkal bennünket megtalálván megbántódásokat mind magoknak személyekben, mind egy néhány helybéli eklézsiáknak in scriptis modo gravaminum adák előnkben...” Ezt teljes terjedelmében bemásolta Bod a *Gelliusba*.²³

A magyarigeni eklézsia nemes tagjainak dézsmafizetéséről Tasnádi Ruber Mihály életrajzában ír Bod a *Smirna*ban, említi Apafi Mihálynak a korábbi helyzetet megerősítő döntését 1664-ből. Nyilván saját egyházközségének levéltárában forgathatta ezeket az oklevelet, és bemásolta őket a *Gelliusba*, de forrásjelzés nélkül.²⁴

Levéltári kutatásait minden lehetséges forrásra igyekezett kiterjeszteni. 1758-ban vászlattották meg őt a gyulafehérvári egyházmegye jegyzőjévé, de már évekkel korábban részt vett az egyházkormányzati munkában, és megjelent az országos zsinatokon. 1751. június 6-án írta Teleki Lászlónak, hogy „a Generalis Synodusra igyekezem elmenni, ha valami akadályom nem leszen, csak az experientiaért s ismét ha tractusok matrixaiból valami akadna kezemre célomra való”.²⁵ Június 20-án kezdődött a zsinat Küküllőváron, és Bod abban reménykedett, hogy a tanácskozásra felhozott egyházmegyei jegyzőkönyvekből számára hasznos egyháztörténeti adatokat másolhat ki.

Bod Péter *Consistorialia* című jegyzetfűzetéről érdemes még elmondani, hogy függelékként ebbe írta be a *Némely Erdélyben történt dolgoknak 1676 esztendőől fogva való feljegyzése* című, 22 oldalra terjedő munkácskát, amelyet főként helytörténeti és egyháztörténeti információi miatt tarthatott fontosnak, bár a zsinati határozatokhoz semmi köze sem volt. A *Feljegyzés* szerzője ismeretlen, valószínűleg egy Hunyad vármegyében a 17–18. század fordulóján élt református lelkész lehetett. Forrásértékére jellemző, hogy a kolozsvári óvári református templom katolikusoknak való átadásáról (1693) őrzött meg máshonnan nem ismert információt, mégpedig Bethlen Miklós kancellár és Kézdivásárhelyi Matkó István kolozsvári prédikátor szövegtörését: „A kalvinisták Kolosvárat az Óvárban való templo-mokat el végezték az mi uraink, hogy adják a pápistáknak. Ezt hallván a köz nép egybe gyűlt oda, zenebonázott és azt mondotta, hogy élete vesztésével is oltalmazza. Matkó Vásárhelyi a néphez ki ment, lévén oda való pap, melyen az urak meg indultak. Bethlen Miklós ország cancellariussa ki ment hozzá s azt kérdetta. hogy mert ki menni? Felelt: Mint pásztor a juhokhoz, kiket a farkasok majd megszaggatnak. Mondott a cancellarius: ki

²¹ Bod Péter: *Judiciaria fori ecclesiastici praxis, seu de modo procedendi in judiciis ecclesiasticis liber singularis*. Szeben, 1767. 165–170.

²² Bod: *Smirnai*... 57–59.

²³ *Gellius*, 99–101.

²⁴ *Gellius*, 93–98.

²⁵ Kelemen Lajos: *Bod Péter levelei*. Erdélyi Múzeum, 34. évf. (1907) 4. sz. 258.

ugratá Barcsai Ákos a katedrából egyszer kegyelmedet, de – ismét be ugrottam, azt felelte, de őtet a világból is kiugratták.”²⁶

Vérbeli kutatóként Bod nemcsak a levéltári forrásokat hasznosította, hanem igyekezett „a nagy idők tanúitól” is információkat szerezni. 1746-ban a nagyajtai birtokán gazdálkodó Cserei Mihálytól érdeklődött a gyulafehérvári templom, kollégium és püspöki ház 1716-os elvételének körülményeiről, hogy milyen feltételekkel mondtak le ezekről a reformátusok. „Ezeket az Úr mind tudja, mert abba az időbe ott forgott. Más ecclesiákban való változásokra is emlékezhetik. Ha az Úr énvelem afféléket közlene, nem cselekedné vallásához ingratus emberrel.”²⁷

Bod Péter egyháztörténeti forrásgyűjtésében, a levéltári iratok és jegyzőkönyvek adatainak összeszedésében a katolikus egyházban már korábban beindult és sokkal kedvezőbb feltételek között fejlődő mozgalmat követte,²⁸ minden, saját egyházának múltjára vonatkozó fennmaradt följegyzést igyekezett felderíteni, tudatában lévén, hogy Erdély viszontagságos múltja nem kedvezett a források megőrzésének.

---

²⁶ Sipos Gábor: *Egy Bod Péternek tulajdonított történeti munkáról*. Mediaevalia Transylvania, tom. I. (1997) Nr. 1–2. 137–150.

²⁷ Olthévíz, 1746. február 21., Bod levele Cserei Mihályhoz. Bod Péter: *Magyar Athenas*. Válogatta és sajtó alá rendezte Torda István. Budapest, 1882. 461.

²⁸ Romsics Ignác: *A magyar történetírás évszázadai. A tudományos történetírás alapjainak kialakulása a 15–18. században*. Korunk, 25. évf. (2011) 5. sz. 4–5.